

Kosovo – proměny národnostní struktury v historické retrospektivě Kosovo (Kosova) – Changes in ethnic structure: a historical retrospective

Miloš Fňukal¹⁾, Michal Šrubař²⁾

¹⁾ Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, katedra geografie, tř. Svobody 26, 771 46, Olomouc

²⁾ Masarykova univerzita v Brně, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, Kotlářská 2, 611 37, Brno
e-mail: fňukal@prfnw.upol.cz, srubarski@email.cz

Klíčová slova: Kosovo, nacionalismus, etnické čistky, uprchlík, vnitřně přesídlená osoba

Key words: Kosovo (Kosova), nationalism, ethnic cleansing, refugee, internally displaced person

Úvod

Pro Kosovo je již několik století charakteristické prolínání albánské a srbské složky obyvatelstva, přičemž vzájemný početní poměr obou skupin se v historii několikrát změnil: někdy v důsledku migrací způsobených válkami, násilím vůči civilnímu obyvatelstvu a etnicky cíleným doosídlováním regionu, jindy díky kulturně a sociálně podmíněným rozdílům v reprodukčním chování. Srbsko-albánské střetávání na Kosovu ovlivňuje vedle politických, ekonomických a bezpečnostních otázek velmi silně nacionalismus a historické stereotypy, na jejichž základě si obě společenství kladou na oblast výlučné nároky. Ambivalentní vztah dvou jazykově a kulturně odlišných skupin působí v podstatě trvalé politické napětí a v minulosti několikrát přerostl ve snahu příslušníky druhé strany marginalizovat, případně zcela eliminovat. Už z toho důvodu je pro obě strany otázka změn jejich podílu na celkové kosovské populaci mimořádně citlivá a dlouhodobě jí věnují pozornost nejen historici a demografové, ale i politici a většina místního obyvatelstva. V tomto příspěvku se zaměříme na změny národnostní struktury Kosova po začlenění jeho území do srbského státu v roce 1912.

Datová základna a meze výzkumu

Na rozdíl od předchozích období, pro které prakticky neexistují použitelná statistická data, máme pro 20. století k dispozici ucelenou řadu výsledků sčítání. První Jugoslávie provedla dvě – 31. 1. 1921 a 31. 3. 1931, druhá Jugoslávie pak celkem šest – v letech 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 a 1991. Jejich výsledky jsou sice pro poznání etnické struktury Kosova primárním zdrojem, obraz, který poskytují, ale není vždy zcela přesný nebo nedeformovaný.

Obecným problémem starších jugoslávských sčítání je přepočítání jejich výsledků na srovnatelné teritoriální jednotky. Přepočty sčítání do dnešních hranic Kosova se u jednotlivých autorů v detailech liší – např. podle použité metodiky přepočtu mohl v období 1921–1931 klesnout podíl Albánců z 65,8 % na 60,0 %, ale také „pouze“ z 64,1 % na 62,8 %.¹ Dalším problémem – který ale v případě Kosova není zcela zásadní – jsou změny metodologie zjišťování kulturních znaků obyvatelstva a z toho

¹ KOČOVIĆ (1998, 325) uvádí pro rok 1921 na Kosovu 289 tis. Albánců z celkem 439 tis. obyvatel, VICKERS (1998) s odvoláním na tytéž statistické publikace jen 280 z 439 tis., údaje pro rok 1931 se liší ještě výrazněji: podle prvního autora bylo z 552 tis. obyvatel 331 tis. Srbů, podle druhého 347 tis.

plynucí nepřesnosti: v první Jugoslávii (1921, 1931) nebyla kladena otázka na národnost, ale pouze na jazyk a náboženství.² Podle těchto informací je sice možné poměrně přesně identifikovat Albánce, nelze ale odlišit Srby, Černohorce a Makedonce (jejich jazyk nebyl považován za samostatný).³ Výraznější komplikace s sebou nese několik změn zjišťovaných etnických kategorií v komunistické Jugoslávii, zejména postupné uznávání etnické kategorie *Muslim / Bosňák* pro srbskojazyčné muslimské obyvatelstvo. Specifický problém představují také velmi rozkolísané počty Turků a Romů, kteří se při sčítáních pod tlakem momentální politické situace přikláněli k Srbům, Albáncům nebo své vlastní národnosti. Na druhé straně se podobně část Albánců a slovanských Muslimů při sčítáních v letech 1953 a 1961 deklarovala jako Turci (kvůli možnosti legálně vycestovat ze země). Statisticky vykazovaný podíl dvou hlavních složek kosovského obyvatelstva – Albánců a Srbů – je výše zmíněnými případy modifikován pouze mírně – viz Kočovičovy odhady reálného etnického složení v tab. 2 – ale v některých intercenzálních obdobích mění celkový trend (viz obr. 2).

Přesnost sčítání v roce 1991 je poznamenána masivním albánským bojkotem, výsledky proto byly korigovány Svazovým statistickým úřadem na základě projekce s využitím předchozích sčítání. Použitou metodiku dnes označuje Statistický úřad Kosova za diskutabilní.⁴ Dalším problémem statistik od 80. let 20. století je definování pojmu obyvatelstvo: počet kosovských Albánců, kteří žijí dlouhodobě v zahraničí, ale jsou započítáváni mezi kosovské obyvatelstvo („diaspora“) byl v roce 1995 odhadován na 600 tis.⁵, reálný podíl nealbánských etnik Kosova je tedy poněkud vyšší, než uvádějí oficiální statistiky.

V následujících tabulkách doplňujeme řadu údajů o etnické struktuře obyvatelstva odhady o etnické struktuře Kosova na přelomu 30. a 40. let 20. století – Vučkovičovým– Nikoličovým⁶ odhadem založeným na neúplném soupisu obyvatelstva jižního Srbska z počátku roku 1939 (1), respektovaným Kočovičovým⁷ odhadem pro rok 1941 (2) a značně odlišným Žerjavičovým⁸ odhadem pro stejný rok (3).

² V roce 1931 byla sice národnost samostatně zjišťována, slovanské obyvatelstvo se ale bylo automaticky přiřazováno k „jugoslávské“ národnosti a výsledky nebyly nikdy publikovány SEKULOVIĆ – STOJIMIROVIĆ – GOGOVIĆ (2004: 8)

³ ŽULJIĆ (1989: 21)

⁴ Statistical office of Kosovo (2003): Kosovo and its Population, str. 2

⁵ odhad předního kosovského demografa Hivzi Islamiho, 1995

⁶ VUČKOVIĆ – NIKOLIĆ (1996: 79)

⁷ KOČOVIĆ (1990)

⁸ ŽERJAVIĆ (1989: 12)

Tabulka 1 Vývoj etnické struktury obyvatelstva Kosova podle sčítání 1921–2000

sčítání	1921	1931	1939 / 1941 (odhad 1 / odhad 2 / odhad 3)	1948	1953	1961	1971	1981	1991
	v tisících								
Albánci	289	331	351 / 396 / 410	498	525	647	916	1227	1596
Srbové	92	149	214 / 178 / 183	172	190	227	228	209	194
Černohorci				28	31	38	32	27	20
Muslimové / Bosňáci	14	25	26 / 28 / 30	11	6	8	26	59	66
Turci	28	24	25 / 27 / 36	1	35	26	12	13	10
Romové	11	14	15 / 16 / 11	11	12	3	15	34	46
ostatní	5	9	14 / 9 / 8	7	9	15	15	15	24
suma	439	552	645 / 654 / 679	728	808	964	1244	1584	1956
	%								
Albánci	65,8	60,0	54,4 / 60,6 / 60,4	68,4	65,0	67,1	73,6	77,5	81,6
Srbové	21,0	27,0	33,1 / 27,2 / 27,0	23,6	23,5	23,5	18,3	13,2	9,9
Černohorci				3,8	3,8	3,9	2,6	1,7	1,0
Muslimové / Bosňáci	3,2	4,5	4,0 / 4,3 / 4,4	1,5	0,7	0,8	2,1	3,7	3,4
Turci	6,4	4,3	3,8 / 4,1 / 5,3	0,1	4,3	2,7	1,0	0,8	0,5
Romové	2,5	2,5	2,3 / 2,4 / 1,6	1,5	1,5	0,3	1,2	2,1	2,4
ostatní	1,1	1,6	2,1 / 1,4 / 1,3	1,0	1,1	1,6	1,2	0,9	1,2
suma	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: ČERABREGU (1974: 265–266), KOČOVIĆ (1998, 325), KOČOVIĆ (1998: PRILOG BROJ 71B), SEKULOVIĆ – STOJMIROVIĆ – GOGOVIĆ (2004: 7, 13, 18–19,), ŽULJIĆ (1989: 102)

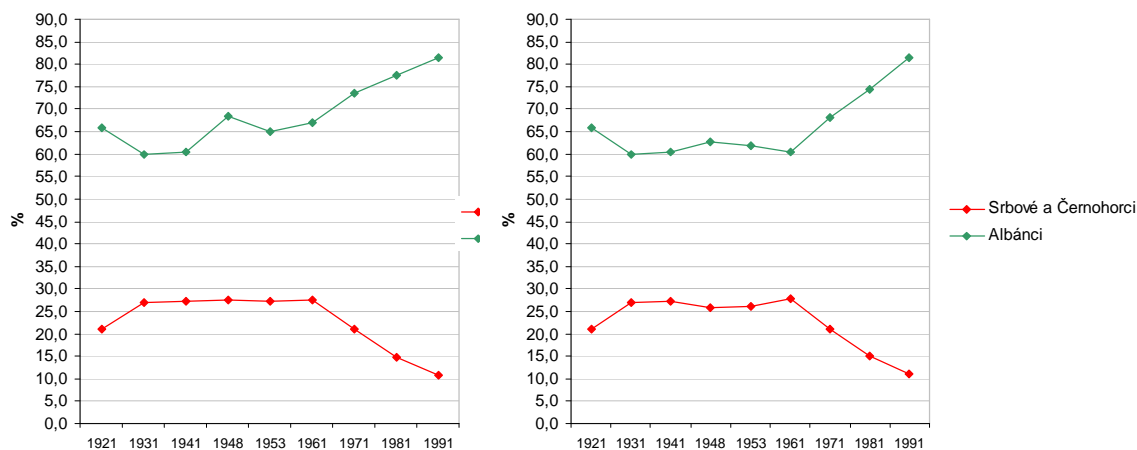
Poznámka: údaj z roku 1941 je odhad, který uvádí KOČOVIĆ (1990: 67), sčítání v letech 1921 a 1931 jsou přepočtena na dnešní územní strukturu podle KOČOVIĆ (1998, 325), shodné výsledky za rok 1921 i 1931 uvádí VUČKOVIĆ – NIKOLIĆ (1996: 74, 77) – ten ale s odvoláním na SIMEUNOVIĆ (1964: 16), SEKULOVIĆ – STOJMIROVIĆ – GOGOVIĆ (2004: 9) tyto výsledky opakuje, tvrdí ale, že nereprezentují srovnatelné územní jednotky.

Tabulka 2 Vývoj etnické struktury obyvatelstva Kosova 1921–1991 – Kočovičova oprava

sčítání	1921	1931	1941	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Albánci	289	331	396	498	525	647	916	1227	1596
- oprava	0	0	0	-42	-25	-65	-70	-49	-
- počet po opravě	289	331	396	456	500	582	846	1178	1596
- podíl (%) po opravě	65,8	60,0	60,6	62,6	61,9	60,4	68,0	74,4	81,6
Srbové a Černohorci	92	149	178	200	221	265	260	236	214
- oprava	0	0	0	-11	-11	+4	+1	+3	-
- počet po opravě	92	149	178	189	210	269	261	239	214
- podíl (%) po opravě	21,0	27,0	27,2	26,0	26,0	27,9	21,0	15,1	10,9

Zdroj: KOČOVIĆ (1998: 346–347), doplněno podle tab. 1

Poznámka: od deklarovaného počtu Albánců a Srbů jsou odečteny odhadované počty Romů, Muslimů a Turků, kteří se při sčítání deklarovali jako Albánci nebo Srbové, mezi ostatní národnosti byli rozděleni Jugoslávci.

Obrázek 2 Vývoj zastoupení Albánců a Srbů na obyvatelstvu Kosova v letech 1921 až 1991 – srovnání výsledků sčítání a Kočovičovy opravy

Zdroj dat: KOČOVIČ (1998: 346–347), doplněno podle tabulky 1

Obecné tendence změn etnické struktury Kosova ve 20. století

Začlenění Kosova do srbského státu v roce 1912 znamenalo zásadní změnu politických, ekonomických, kulturních i právních podmínek Albánců i Srbů v Kosovu. Dosavadní srbská menšina získala postavení státotvorného národa, zatímco Albánci spolu s kosovskými Turky se ocitli v nezáviděníhodném postavení jazykové i náboženské minority v národním srbském státě. Ten navíc ve své zhruba stoleté historii uvykl nově získaná území razantně a dosti nevybíravě etnicky srbizovat.⁹

První Jugoslávie (1918–1941)

Po 1. světové válce se stalo Kosovo součástí nově vytvořeného Království SHS (od r. 1929 Království Jugoslávie). Státní doktrínou se stalo integrální jihoslovanství, tj. představa, že Jugoslávie je národním státem jednotného slovanského národa. Ve vztahu ke Kosovu byla zahájena homogenizační politika.¹⁰ V Neslovanech, zejména v Albáncích, kteří do Kosova přesahovali okrajem svého etnického teritoria, byl spatřován cizorodý a státně neloajální element. V souvislosti s tehdejšími stavem dodržování menšinových práv neváhá (Albánc) Hoxha¹¹ použít výrazy jako „nejbrutálnější útisk“ či „teror a fyzická genocida“, srbsští autoři většinou nejsou tak dramatictí a zdůrazňují frustraci etnika zbaveného starých privilegií.¹²

Výrazný „etnicko-usměrňující“ aspekt se přisuzuje zejména agrární reformě. K rozdělení bylo v Kosovu určeno přes 200 000 ha půdy (tj. 20 % celkové plochy

⁹ nejasné je, jak výrazné bylo snížení podílu Albánců na kosovském obyvatelstvu v době před prvním jugoslávským sčítáním, tj. v období do roku 1921. V období 1910–1921 se snížl počet obyvatel Kosova ze 475 na 439 tis., celkový demografický úbytek tedy nepřesahuje 150 tis. obyvatel. VUČKOVIČ – NIKOLIĆ (1996: 85–86) považují za pravděpodobné, že počet vystěhovaných Albánců a Turků nepřesáhl 50 tis. (zbytek připadá na přímé válečné ztráty, snížení porodnosti, epidemii tyfu a španělské chřipky apod.)

¹⁰ PIRJEVEC (1995: 13 a následující), nutno dodat, že podobnou politiku v té době prováděly prakticky všechny balkánské země

¹¹ HOXHA (1978: 259)

¹² BATAKOVIĆ (1992) píše: instead of the status of the absolutely privileged class they had enjoyed during the Turkish rule, they acquired only civil equality with what had previously been the infidel masses.

území). Kolonistů (převážně srbských) se ve dvou etapách přistěhovalo asi 60 000¹³, v době rozbití první Jugoslávie (1941) bylo v Kosovu na 14 tis. jejich hospodářství¹⁴ koncentrovaných do nově vytvořených sídel – kolonií, zpravidla homogenních podle národnosti a původu kolonistů. Kolonie byly zamýšleny jako svého druhu „asimilační jádra“, která postupně dají Kosovu převážně srbský ráz.

Další skutečností, která v meziválečném období zasáhla do etnického složení kosovského obyvatelstva, bylo státem podporované vysídlování muslimů do Turecka a Albánie, které dosáhlo v meziválečném období masových rozměrů. Příčiny těchto migrací byly komplexní – diskriminace muslimského obyvatelstva se mísila s ekonomickou zaostalostí regionu a z toho plynoucími ekonomickými motivy.¹⁵

Změny, ke kterým došlo v etnických poměrech na Kosovu v meziválečném období (snížení podílu Albánců o 5,2 procentního bodu a nárůst podílů Srbů a Černohorců o 6,2 procentního bodu) můžeme považovat za jednoznačný důsledek státních zásahů, zejména cílené kolonizace.

Kosovo v letech 1941–1961

Z hlediska změn etnické struktury Kosova je období let 1941–1961 poměrně nevýrazné (viz obr. 2) a jak podíl Albánců, tak Srbů se udržoval na přibližně stejné výši. Pro toto období je v literatuře zmiňováno poměrně velké množství etnicky podmíněných migrací a přesunů, jejich účinky se ale zjevně vzájemně rušily, resp. byly překryty vyšší porodností albánského obyvatelstva. Většinou byly vyvolány změnami státoprávního postavení Kosova spojenými s modifikacemi vztahu aktuálního držitele státní moci k jednotlivým skupinám kosovského obyvatelstva. K první došlo v roce 1941, když byla Jugoslávie okupována a většina Kosova byla připojena k Albánii, k druhé v roce 1945, když v obnovené Jugoslávii dostalo Kosovo statut autonomní oblasti. Ta byla až do 60. let čistě formální a albánský živel byl nevybíravě potlačován v podstatě ze stejných pohnutek jako v předválečné první Jugoslávii.

Dopady na etnickou strukturu Kosova mělo během 2. světové války především vyhnání většiny kolonistů. Vysídlenci směřovali především do Srbska a Černé Hory, část z nich se ale usídlila v Kosovu v německé a bulharské okupační zóně.¹⁶ Rozhodně neobjektivní Radovanović¹⁷ uvádí 15 tis. vyhnáných rodin, Folić¹⁸ udává v období osvobození Kosova v listopadu 1944 úřady podchycených 7 797 rodin. Etnickou strukturu Kosova ve válečném období také ovlivnila imigrace obyvatel z Albánie (často kosovských emigrantů z období po roce 1912 a jejich potomků), mohlo jít přibližně o

¹³ FOLIĆ (1990: 440) uvádí statistiku z roku 1939, podle které bylo v té době evidováno celkově 59 294 kolonistů, z toho 49 249 Srbů (vč. Černohorců) a 5148 Chorvatů; BATAKOVIĆ (1992) uvádí 60 tis.; příchod kolonistů byl v letech 1921–1941 rovnoměrný, VUČKOVIĆ – NIKOLIĆ (1996: 90) uvádí 5,8 tis. rodin osídlených v letech 1921–1931 a 5,6 tis. rodin v letech 1931–1941; srov. GAČEŠA (1989: 96–98)

¹⁴ BATAKOVIĆ (1992) uvádí 10 877, FOLIĆ (1990) 14 126 (str. 449), resp. 13 538 (str. 452) rodin

¹⁵ KIRISČI (1996: 391, 408) uvádí, že na základě uzavřených dohod o dobrovolné emigraci přijalo jen Turecko v letech 1923–1939 z Jugoslávie přes 115 tisíc Turků, Albánců a bosenských muslimů, oficiální jugoslávská statistika (Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1939) poskytuje údaje o emigraci do Turecka a Albánie až pro období 1928–1937 (z celého území státu 17 084 do Turecka a 3 902 do Albánie); k podrobnějšímu vylíčení procesu sjednávání dohod o vystěhování srov. BANDŽOVIĆ (2003: 212–228)

¹⁶ ŠČEPANOVIĆ (1989: 139)

¹⁷ RADOVANOVIĆ (2004: 383); ve srovnání s BATAKOVIĆ (1992), který uvádí 100 tis. vyhnáných a 10 tis. zabitých Srbů, se ale jedná o ještě celkem umírněné odhady

¹⁸ FOLIĆ (1990: 442)

35–40 tis. Albánců (tj. méně, než se z Kosova vystěhovalo v letech 1912–1921),¹⁹ naopak bez vlivu pravděpodobně zůstaly – na rozdíl od jiných částí Jugoslávie – válečné ztráty. V podstatě nedostupné jsou informace, kolik přistěhovalců zůstalo v Kosovu po skončení 2. světové války, pravděpodobně ale jen menší část.²⁰

Po osvobození Kosova se srbští uprchlíci začali spontánně vracet do svých předválečných domovů, mnohdy ale byla jejich půda zabrána albánskými hospodáři. Tato situace přímo generovala srbsko-albánské konflikty, proto jugoslávské vedení rozhodlo 6. 3. 1945 o dočasném zákazu návratu kolonistů. Situaci řešil definitivně až zákon o revizi pozemkové reformy z 3. 8. 1945, který v principu půdu kolonistům vracel, na Kosovo se jich nicméně zhruba třetina (z 60 tisíc) již nevrátila.²¹

Komunistický režim až do 60. let 20. století výrazně utlumil zahraniční migrace, jedinou výjimkou představovalo Turecko, do kterého se po politickém sblížení obou zemí v roce 1953 (Balkánský pakt) obnovila pro Turky, Albánce a slovanské muslimy možnost vystěhování. Využilo jí zejména obyvatelstvo Makedonie²², ale také 32 tis. obyvatel Kosova, zejména příslušníků nejvzdělanější části městské populace.²³ Většina vystěhovalců opustila zemi před rokem 1960, se zlepšováním hospodářské a politické situace pak vystěhovalectví do Turecka výrazně pokleslo.²⁴

Kosovo od roku 1961

Pro národnostní strukturu Kosova v období od roku 1961 je charakteristický vyrovnaný strmý růst podílu albánského obyvatelstva (zhruba 5 procentních bodů za desetiletá intercenzální období) a odpovídající pokles podílu a od 70. let 20. století i absolutního počtu obyvatel srbské a černohorské národnosti. Zároveň je pro ně charakteristický výrazný kulturní, společenský i politický vzestup albánského živlu na

¹⁹ KOČOVIĆ (1990: XIII) – při sčítání v roce 1948 podle něj přebývalo proti očekávanému počtu kolem 41 tis. Albánců, tento převis však lze vysvětlit tím, že se část Turků a Romů deklarovala za Albánce, pouze částečně; případné masové migrace z Albánie do Kosova ve válečném a bezprostředně poválečném období jsou jednou z nejspornějších otázek tématu tohoto článku: BATAKOVIĆ (1992) uvádí, že odhady se pohybují mezi 15 a 300 tis., často se objevuje názor, že právě tyto migrace výrazně urychlily tempo nárůstu albánské populace Kosova, nicméně podle sčítání v roce 1981 se z kosovských obyvatel narodilo v Albánii pouze 1,5 tis. osob (v ostatních zemích mimo Jugoslávii a Albánii pak 1,8 tis.), což posouvá předpokládaný počet válečných a poválečných dosídlenců z Albánie někam k dolní hranici Batakovičova odhadu; zdá se, že horním limitem jejich počtu byla „absorbční schopnost“ hospodářství po vyhnání Srbů (z nichž byla navíc část zničena), čili počet albánských kolonistů nemohl překročit počet předválečných srbských kolonistů (cca 60 tis.), srov. též ISLAMI (1989: 51), VUČKOVIĆ – NIKOLIĆ (1996: 100), SEKULOVIĆ – STOJIMIROVIĆ – GOGOVIĆ (2004: 11), kteří jsou však svým nelogickým tvrzením, že bylo vypáleno 30 000 srbských domů a na *uvolněné mejetky* nastěhováno 150–200 tis. albánských kolonistů, poněkud nevěrohodní;

²⁰ podle sčítání v roce 1948 žilo v celé Jugoslávii pouze 7,8 tis. obyvatel narozených na území Albánie (v Kosovu 4,8 tis. narozených mimo Jugoslávii – kolik z nich v Albánii není známo) VUČKOVIĆ – NIKOLIĆ (1996: 137)

²¹ FOLIĆ (1990: 449) interpretace je ale nejasná (autor uvádí v různých částech článku mírně si odporující údaje); SEKULOVIĆ – STOJIMIROVIĆ – GOGOVIĆ (2004: 9) píše, že „*zabrana povratka Srba nakon završetka rata na njihova vekovna ognjišta* (sic!)“ deformovala výsledky sčítání v roce 1948, VUČKOVIĆ – NIKOLIĆ (1996: 100) uvádějí 22 350 Srbů a Černohorců – kolonistů, kteří se po válce na Kosovo už nevrátili

²² FASSMANN – MÜNZ (1995: 64) odhaduje celkem 300 tis. vystěhování z celé Jugoslávie do Turecka pro období 1950–1992, KIRIŞCI (1996: 394–395) uvádí přesný počet legálních vystěhování v letech 1946–1990 ve výši 186 925 osob

²³ údaj za období 1953–1972, NUSHI (1978: 586), informace o sociální struktuře migrantů HOXHA (1978: 259)

²⁴ údaj za celou Jugoslávii: 80 % vystěhovalců do Turecka odešlo v letech 1954–1960, v dvaceti letech 1970–1990 pouze 2,3 % (4420 osob), srov. KIRIŞCI (1996: 394–395)

Kosovu spojený nejdříve s jeho rostoucí participací na správě oblasti, od 80. let i se snahou o úplnou separaci z rámce jihoslovanského a srbského státu a nezávislý politický vývoj.

V 60. letech 20. století byl přehodnocen vztah jugoslávského státu k albánské menšině a byl iniciován program rychlého ekonomického i kulturního rozvoje dosud mimořádně zaostalého regionu. Jugoslávské vedení si od toho slibovalo především posílení loajality Albánců vůči jugoslávskému státu. Důsledkem nové politiky bylo značné prohloubení kosovské autonomie a rozšiřování podílu Albánců na správě země. Na straně místních Srbů, mnohdy přesvědčených o civilizační superioritě svého etnika a „neschopných přijmout Albánce jako rovnoprávné partnery v profesní i osobní sféře“, tyto změny vzbuzovaly odpor a pocit ohrožení.²⁵ V průběhu 70. a 80. let se srbsko-albánské spory nadále vyhrcovaly. Přes některá protichůdná tvrzení ale musíme dát za pravdu Klemenčičovi²⁶, který píše, že až do 80. let „na Kosovu nešlo o konfrontaci všech příslušníků jednotlivých národů, ale spíš o politické spory“. V 90. letech už podobně optimistické tvrzení nemá opodstatnění.

V průběhu rozpadu Jugoslávie se Miloševićem vedené Srbsko snažilo ústavně zajistit přímý dohled nad děním v Kosovu a v roce 1990 zrušilo jeho politickou autonomii. Kosovští Albánci reagovali v roce 1991 jednostranným vyhlášením nezávislosti. V roce 1992 sice Bělehrad obnovil plnou kontrolu oblasti, z obav z reakcí kosovských obyvatel nadále ostentativně ignorujících srbské instituce ale víceméně toleroval některé paralelní kosovské instituce.²⁷ Změnu situace přineslo až období 1996–1997, kdy mezi kosovskými Albánci začal sílit proud, označující dosavadní taktiku pasivního odporu za neúčinnou a prosazující ozbrojené formy boje. Během roku 1998 získala albánská revolta charakter ozbrojeného povstání a stala se bezpečnostním rizikem pro celý region. Neschopnost srbského vedení uspokojivým způsobem situaci vyřešit nakonec vyústila v zásah mezinárodního společenství, které vojenskými prostředky přinutilo srbské vedení akceptovat jeho návrh na dočasné předání správy Kosova do rukou OSN (od 11. 6. 1999). Řešení otázky konečného statutu oblasti bylo odloženo na pozdější dobu. V následujících letech byly v Kosovu vytvořeny přímo volené orgány státní správy, kterým přirozeně dominují Albánci, a provincie byla od Srbska legislativně i hospodářsky zcela oddělena. Jednání o konečném státoprávním postavení byla zahájena až v roce 2006, kosovsko-albánské politiky si od nich slibují formální potvrzení faktické nezávislosti, kterou v současnosti disponují a následně ekonomickou prosperitu chudého regionu²⁸, srbská strana trvá na zachování státoprávních vazeb na Srbsko.

Jak již bylo uvedeno, po roce 1961 strmě rostl podíl albánského obyvatelstva Kosova. Zapříčinily ho dva souběžně probíhající procesy: mimořádně vysoký přirozený přírůstek Albánců a záporné saldo migrací srbského obyvatelstva.

Přirozený přírůstek kosovských Albánců v 50.–70. letech 20. století výrazně převyšoval odpovídající hodnoty u ostatních etnických skupin Kosova a byl nejvyšší

²⁵ ISLAMI (1989: 53)

²⁶ KLEMENČIČ (2000: 153); VUČKOVIĆ – NIKOLIĆ (1996: 87) také upozorňují na fakt, že do druhé světové války nevystupovali kosovští Albánci jednotně a nad jejich „celoalbánskou“ identitou převažovalo vědomí kmenové příslušnosti

²⁷ např. nezasáhl ani proti ilegálním volbám kosovského parlamentu a prezidenta v roce 1992, srov. ŠESTÁK (1998: 595)

²⁸ Kosovo má jen velmi omezené hospodářské zdroje (až na suroviny) a hospodářský úpadek oblasti je očividný. V roce 1999 se odhadovalo, že remittance 500 tis. kosovských Albánců (tj. skoro čtvrtina celkové populace) žijících a pracujících v západní Evropě zajišťují až 70 % ekonomických aktivit v oblasti - srov. LACZKO – STACHER – GRAF (1999: 55)

v Evropě. Stále se snižovala úmrtnost a kojenecká úmrtnost, na druhou stranu až do 70. let se příliš neměnilo reprodukční chování obyvatelstva (muslimské obyvatelstvo, tradiční role albánské ženy ve společnosti, jejich slabší ekonomické postavení, nižší vzdělání a výraznější zastoupení venkovského obyvatelstva).²⁹ Ještě v roce 1981 měly na konci reprodukčního období kosovské Albánky v průměru 6,66 dětí, Srbky 3,42, Černohorky 3,16.³⁰ Na srbské straně vyvolával tento přirozený proces až hysterické reakce – nejen ze strany „pouličních“ nacionalistů, ale i příslušníků srbské inteligence, která „biologickou expanzi“ Albánců často zneužívala pro partikulární politické cíle. Příznačná jsou v tomto směru Radovanovičova³¹ tvrzení, že došlo k vytvoření „regionu explozivního demografického růstu“ jehož generátorem je albánská etnická jednotka a že explozivní biologická reprodukce albánské populace má „nacionalisticko-secesionistické“ cíle.³²

Značná pozornost byla v 70. a 80. letech 20. století věnována též intenzivnímu vystěhovávání Srbů a Černohorců, které bylo často označováno za důsledek šikanování srbské populace v Albánci ovládaném státě.³³ Proces začal už v 60. letech a zpočátku se týkal hlavně zaměstnanců státních institucí a příslušníků politického aparátu. Snaha vysvětlit migrace pouhou ztrátou pracovních perspektiv je ale značně nepřesná: Albánci sice začali být při zaměstnávání do jisté míry preferováni, ve spojení s nárůstem byrokracie se ale počet Srbů zaměstnaných ve veřejném sektoru i nadále zvyšoval (1970: 32,7 tis., 1986: 48,4 tis.).³⁴ Rovněž vysvětlení předpokládající útek před národnostním útlakem jsou hodně zjednodušující: Kosovo bylo jednak nejméně rozvinutým regionem v celé Jugoslávii s nejhlubšími ekonomickými a sociálními problémy, což samo podněcovalo obyvatele k stěhování do rozvinutějších oblastí (Srbové byli přirozeně díky jazyku a vzdělání při hledání práce mimo Kosovo ve výhodě), jednak probíhala intenzivní urbanizace spojená s migracemi z venkova do měst, při které opět mnozí upřednostňovali jazykově blízké prostředí – srbské venkovské z Kosova větší města v jižním Srbsku, albánské venkovské pak největší převážně albánské města Jugoslávie, tj. Prištinu. Ekonomicky motivované migrace se v 2. polovině 20. století dotkly i albánského obyvatelstva. Vývoj počtu těchto migrantů kopíroval s jistým zpožděním celojugoslávské trendy a v polovině 70. let se ustálil na zhruba 50 tis. lidech. Strmě pak rostl v 80. a 90. letech 20. století, kdy přesáhl půlmilionovou hranici.

Odlíšný charakter měly etnicky podmíněné migrace v letech 1998–1999, jejichž dvěma vrcholům odpovídaly boje srbských paravojenských policejních jednotek s povstaleckou Kosovskou osvobozenou armádou mezi únorem a říjnem 1998³⁵ a bombardování Jugoslávie vojsky NATO v březnu–červnu 1999. Bade³⁶ označuje průběh událostí v roce 1999 za „nejmohutnější a nejnásilnější etnickou čistku v Evropě

²⁹ KOČOVIĆ (1990: 69); ISLAMI (1989: 41)

³⁰ ISLAMI (1989: 41–42)

³¹ RADOVANOVIĆ (2004: 387)

³² RADOVANOVIĆ (2004: 388)

³³ Albánci podobná hodnocení přirozeně naprosto odmítají a zdůrazňují vedle ekonomických a sociálních i psychologické motivy migrací – zejména „nepřipravenost na ztrátu národních privilegií“ (ISLAMI (1989: 53))

³⁴ ISLAMI (1989: 54)

³⁵ z míst bojů uprchlo během roku 1998 na 300 tis. lidí, většinou do jiných částí Kosova (260 tis.), zbytek do Černé Hory nebo Srbska – BADE (2005: 413), doplněno podle údajů UNHCR, PELIKÁN (2004: 547) uvádí s odvoláním na zdroje UNHCR, že vysoký komisariát OSN pro uprchlíky evidoval před zahájením bombardování Jugoslávie pouze 89 tis. běženců z Kosova, z toho 30 tis. v Srbsku

³⁶ BADE (2005: 413)

od hromadného vyhánění po druhé světové válce“. Počty přesídlených osob jsou do jisté míry spekulativní: UNHCR uvádělo 800 tis. lidí, kteří překročili hranice Kosova a mnoho dalších skrývajících se přímo na jeho území. Kontroverze kolem celkového počtu přesídlených vyplývají z řady faktorů: mnoho přesídlených nebylo oficiálně registrováno, odhady jejich počtu byly často přeháněny³⁷, po vstupu vojsk NATO do Kosova došlo k poměrně rychlé repatriaci, která byla zčásti spontánní a konečně hraje svou roli i fakt, že na exodus nebylo mezinárodní společenství připraveno.³⁸ Vojenská akce proti Jugoslávii byla z tohoto hlediska organizačně podceněna a hlavními příjemci uprchlíků a vnitřně vysídlených osob se staly sousední státy, které nebyly členy NATO: Černá Hora (45–70 tis.), Albánie (426 tis.), Makedonie (228 tis.) apod.³⁹ Státy NATO přislíbily přijmout jen 100 tis. uprchlíků, kvóta nakonec nebyla zcela vyčerpána.⁴⁰

Podmínky v Kosovu se radikálně změnily 12. 6. 1999 po příchodu vojsk NATO, po kterém následovala velmi rychlá repatriace uprchlíků a vnitřně vysídlených albánské národnosti. Podle údajů UNHCR se vrátilo během 3 týdnů 500 tis. lidí, do konce roku 1999 pak dosáhl počet navrátilců 820 tis., tj. 75 % součtu obou uprchlických vln (ve skutečnosti byla úspěšnost repatriace vyšší, protože nejsme schopni kvantifikovat vnitřně přesídlené osoby z roku 1998, které se staly v roce 1999 uprchlíky).

Proti směru repatriací opouštěli Kosovo Srbové a příslušníci některých menšin (hlavně Romové), jejichž komunity byly mimořádně zranitelné a vojska NATO je nedokázala hlavně v prvních třech měsících své mise v Kosovu úspěšně bránit před násilím ze strany kosovskoalbánského obyvatelstva. V období červenec–září 1999 opustilo Kosovo na 200 tis. příslušníků nealbánských národností,⁴¹ naprostá většina z nich si našla útočiště v jiných částech Jugoslávie. V důsledku „odplatných“ etnických čistek byli z Kosova vyhnáni prakticky všichni Srbové žijící ve městech (s výjimkou uzavřené části města Kosovska Mitrovica), venkovské obyvatelstvo bylo redukováno a uzavřeno do etnických enkláv, jejichž bezpečnost musí garantovat mezinárodní síly.

Závěr

Kosovo mělo už od antických dob díky své poloze uprostřed západního Balkánu okrajovou pozici vzhledem k hlavním civilizačním centrům. V čase se měnili nejen nositelé politické moci (Řekové, Římané, Byzanc, Turci, Srbové), ale i etnická struktura obyvatelstva a jeho civilizační vyspělost. Od 7. století je charakteristické prolínání albánskojazyčného a slovanského obyvatelstva. Jejich vzájemný početní poměr se několikrát podstatně změnil, do 50. let 20. století převážně v důsledku migrací způsobených válkami, násilím vůči civilnímu obyvatelstvu a etnicky cíleným doosídlováním regionu. V podstatě minimální byl vliv asimilace. Pro druhou polovinu 20. století je charakteristické rychlé zvyšování podílu Albánců spojené s jejich civilizačním vzestupem a s úspěšnou snahou o převzetí politické moci, pro Srby pak platí, že se „zrcadlově“ snižoval jejich podíl a ve 3. třetině 20. století i počet a slábla jejich participace na politické kontrole území.⁴² Primární příčinou byla vyšší míra přirozeného přírůstku, k celkovému trendu ale přispělo i vystěhovávání Srbů do vyspělejších oblastí Srbska a v roce 1999 též rozsáhlé etnické čistky spojené se ztrátou

³⁷ BADE (2005: 415) uvádí 900 tis.

³⁸ např. složky OSN nepočítaly s více než 100 tis. uprchlíků (údaje UNHCR)

³⁹ UNHCR

⁴⁰ BADE (2005: 415)

⁴¹ MACURA (2000: 43)

⁴² SEKULOVIĆ – STOJMIROVIĆ – GOGOVIĆ (2004: 5) píší o permanentním „zužování srbského etnického geoprostoru“

srbské politické kontroly nad regionem. Albánští historici a demografové zdůrazňují především první ze zmíněných příčin, srbská často přeceňují vliv druhé.⁴³

Literatura

- BAAR, V.: *Národy na prahu 21. století: Emancipace nebo nacionalismus?* Ostrava: Ostravská univerzita, Nakladatelství Tilia 2001. ISBN 80-7042-807-4 (Ostravská univerzita), ISBN 80-86101-40-1 (Nakladatelství Tilia)
- BADE, KLAUS J.: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005. ISBN 80-7106-559-5.
- BANDŽOVIĆ, SAFET: *Ratovi i demografska deosmanizacija Balkana (1912.-1941.)*. In: Prilozi [Sarajevo], 32, 2003, s. 179–229.
- BATAKOVIĆ, DUŠAN T.: *The Kosovo Chronicles*. Beograd: Knjižara Plato 1992, 218 str. ISBN 86-447-0006-5
- ČERABREGU, MUHAREM: *Utjecaj prirodnog priraštaja na neke poratne promjene u nacionalnom sastavu, životnom standardu i u načinu života stanovništva SAP Kosova*. IN: Zbornik IX kongresa geografa Jugoslavije u Bosni i Hercegovini od 24. do 30. IX 1972. Sarajevo: Geografsko društvo Bosne i Hercegovine 1974. s. 265–271.
- FASSMANN, HEINZ – MÜNZ, RAINER: *Migracije Istok-Zapad u Europi od 1918-92*. Migracijske teme 11 (1995), s. 53–87.
- FOLIĆ, MILUTIN: *Zabrana povratka kolonista (naseljenika) na Kosovu i Metohiji, s posebnim osvrtom na bosanskohercegovačke naseljenike tokom 1945–1947*. IN: Migracije i Bosna i Hercegovina, 1990, s. 439–452.
- GAČEŠA, NIKOLA: *Naseljavanje Kosova i Metohije posle prvog svetskog rata i agrarna reforma*. IN: Petković, Ranko ed.: *Kosovo: prošlost i sadašnjost*. Beograd: Međunarodna politika 1989, s. 95–106.
- GAŠI, MUSA – PUŠKA, ASLAN: *Proces porasta i koncentracije stanovništva Kosova*. IN: Zbornik IX kongresa geografa Jugoslavije u Bosni i Hercegovini od 24. do 30. IX 1972. Sarajevo: Geografsko društvo Bosne i Hercegovine 1974. s. 251–263.
- HOXHA, HAJREDIN: *Uzroci, problemi i posljedice migracija stanovništva Kosova i pripadnika albanske nacionalnosti u inostranstvo*. IN: *Iseljavanje naroda i narodnosti Jugoslavije*, Zagreb 1978, str. 257–272.
- ISLAMI, HIVZI: *Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje*. IN: Gaber, Slavko – Kuzmanić, Tonči: *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije 1989. YU ISBN 86-7347-023-4. s. 39–68.
- KIRISCI, KEMAL: *Refugees of Turkish Origin: „Coerced Immigrants“ to Turkey since 1945*. International Migration [Oxford], Vol. 34, 1996, s. 385–412.
- KLEMENČIČ, MATJAŽ: *Prostovoljne in prisilne migracije kot orodje spreminjanja etnične strukture na območju držav naslednic nekdenje Jugoslavie*. Rozprave in gradivo, Ljubljana, 2000, št. 36/37, s. 145–172
- KOČOVIĆ, BOGOLJUB: *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*. Sarajevo : Svjetlost 1990. XXIV + 201 s. ISBN 86-01-01928-5
- KOČOVIĆ, BOGOLJUB: *Etnički i demografski razvoj u Jugoslaviji od 1921. do 1991. godine (po svim zvaničnim a u nekim slučajevima i korigovanim popisima)*. Sveska II. Paris : Bibliothèque Dialogue 1998. ISBN: 2-911527-01-1.
- LACZKO, FRANK – STACHER, IRENE – GRAF, JESSICA EDS.: *Migration in Central and Eastern Europe: 1999 Review*. Geneva, Vienna: International Organization for Migration, International Centre for Migration Policy Development 1999. 150 s. ISBN 1561-3429.
- MACURA, MILOŠ: *Forced Migrations and the Serbian Population During the 90s*. IN: Aleksić, Miloš ed.: *The Serbs: Refugees, Exiles and Displaced Persons at the End of the 20th Century*. Belgrade: Publishing House for Textbooks and Teaching Aids of Serbia, Centre for Strategic Studies of the University of Belgrade 2000. s. 31–50.
- MALCOLM, NOEL: *Kosovo. A Short History*. London : Macmillan 1998, 491 str. ISBN 0-333-66612-7

⁴³ za všechny citujeme z SEKULOVIĆ – STOJIMIROVIĆ – GOGOVIĆ (2004: 12): „Na změny etnické struktury Kosova a Metohije v letech 1945–1990 měly vliv: genocida srbského obyvatelstva v letech 1941–1945, dosídlování Albánců z Albánie na majetky vyhnaných Srbů, zákaz návratu srbského obyvatelstva po skončení války apod.“

- NUSHI, PAJAZIT: *Karakter i osobnosti prilaza izučavanju iseljništva naroda i narodnosti pokrajine Kosova*. IN: *Iseljavanje naroda i narodnosti Jugoslavije*, Zagreb 1978. str. 583–593.
- PELIKÁN, JAN A KOL.: *Dějiny Srbska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, 670 s. ISBN 08-7106-671-0.
- PIRJEVEC, JOŽE: *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa 1995.
- RADOVANOVIĆ, MILOVAN: *Etnički i demografski procesi na Kosovu i Metohiji*. Beograd: Liber press 2004. 658 s. ISBN 86-7556-018-5.
- SEKULOVIĆ, DRAGOLJUB – STOJIMIROVIĆ, SLAVOLJUB – GOGOVIĆ, LJUBOMIR: *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije: Promene etničke strukture Kosova i Metohije u prvoj polovini XX veka*. Globus. Časopis za metodološka i didaktička pitanja geografije, Godina XXXV (2004), broj 29, str. 3–34. Beograd: Srpsko geografsko društvo. YU ISSN 0351-0050
- ŠČEPANOVIĆ, MILIJA: *Egzodus kosovskih Srba i Crnogoraca 1878–1988*. IN: Petković, Ranko ed.: *Kosovo: prošlost i sadašnjost*. Beograd: Međunarodna politika 1989, s. 138–148.
- ŠESTÁK, MIROSLAV A KOL.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Lidové noviny 1998.
- VICKERS, MIRANDA: *Between Serb and Albanian: a History of Kosovo*. London: Hurst & Company 1998, 328 str. ISBN 1-85065-278-3
- VUČKOVIĆ, MILAN – NIKOLIĆ, GORAN: *Stanovništvo Kosova u razdoblju od 1918. do 1991. godine. Sa osvrtom na prethodni istorijski period / Kosovo, die Serben und die Albaner Veränderungen in der ethnischen Struktur von 1918 bis 1991*. München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač. 224 s. ISBN 3-927077-99-2
- ŽERJAVIĆ, VLADIMIR: *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*. Zagreb: Jugoslavensko viktimološko društvo 1989. XII, 188 s. ISBN 86-81437-01-1
- ŽIVANČEVIĆ, PREDRAG: *Emigranti: naseljavanje Kosova i Metohije iz Albanije*. Beograd: Ekspres 1989, 204 s. ISBN 86-7145-095-3
- ŽULJIĆ, STANKO: *Narodnostna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*. Zagreb: Ekonomski institut 1989, 179 s.

Summary

Since antiquity Kosovo has been at a peripheral position towards the main civilisation centres thanks to its location in the mid-west Balkans. As time went by, not only the political incumbents have alternated (Greeks, Romans, Byzantines, Turks, Serbs) but also ethnic structure and civilisation advancement have undergone major changes. Since 7th century AD the Albanian-speaking and Slavic peoples have been blending together. The ethnic ratio has significantly changed several times, up to the 1950s mainly as a consequence of migrations forced by wars, by violence against civil population, or by ethnically selective colonisation of the region. The effect of assimilation remained marginal. In the latter half of the 20th century the share of Albanians in population grew rapidly in connection with their civilisation advancement and with successful pursuit to gain political power. The primary cause for this lay in the higher rate of natural increase, yet the overall trend was accelerated by emigration of Serbs into more developed regions of Serbia as well as by vast ethnic purges in 1999 linked with the loss of Serbian political power in the region.